

Landschap in de schemering. De Franse geopolitiek ligt in duigen en wat nu?

J. Lévy

J. Lévy is geograaf, hoogleraar aan het Institut d'Etudes Politiques in Parijs en aan de Universiteit van Reims. Adres: IEP, 27 rue Saint-Guillaume, F-75337 Parijs, cedex 07 / Département de Géographie, 57, rue Pierre-Taittinger, F-51096 Reims cedex. E-mail: 106115.3414@compuserve.com. Hij publiceerde recent *Europe* (1997) Hachette, Paris, *Le monde pour Cité* (1996) Hachette, Paris; en, met Marie-Françoise Durand en Denis Retailié, *Le monde: espaces et systèmes* (1993), Presses de Sciences Po / Dalloz, Paris.

Samenvatting

De Franse geopolitiek kan worden besproken als de geografische dimensie van de internationale betrekkingen van de Franse staat en als het product van de discussie onder diegenen die bijdragen leveren aan het geopolitieke vertoog. Frankrijks eigen aard wordt aangegeven als een westelijke Europese staat met een sterk agrarisch verleden en een oud demografisch probleem, plus een koloniaal rijk. De huidige Frans-Afrikaanse betrekkingen en de Franse Europa-politiek worden tegen die achtergrond besproken. In beide gevallen heeft het einde van de Koude Oorlog een einde gemaakt aan het traditionele Franse beleid, dat in feite op de illusies van een oude machtspositie was gebaseerd. Deze wijziging in de geopolitieke positie van de Franse staat wordt weerspiegeld in de geopolitieke discussie binnen Frankrijk. Er is een merkwaardige overeenstemming tussen traditioneel linkse en rechtse deelnemers in een terugval naar een klassiek geopolitiek vertoog, berustend op het staatsstelsel en de dreiging van geweld. Van de geleidelijke aanpassingen in de zelfperceptie die men in het Amerikaanse debat waarneemt is hier geen sprake.

Hoe staat de Franse geopolitiek ervoor? Deze vraag kan op twee manieren worden opgevat. Ofwel, zij komt voort uit interesse in de geografische dimensie van de 'internationale betrekkingen' van de Franse staat, of men probeert te begrijpen hoe de Franse specialisten op het gebied van de geopolitiek de toestand in de wereld waarderen. Deze bijdrage probeert te laten zien dat deze twee thema's in feite met elkaar verbonden zijn. Frankrijk heeft lange tijd op een heel eigen manier zijn betrekkingen met andere staten opgevat en vormgegeven en dit weerspiegelt zich in een reeks verhandelingen van universitaire geleerden en 'raadgevers van de Vorst'. Deze verhandelingen gaan over de wereld in zijn geheel maar zouden waarschijnlijk het daglicht niet gezien hebben als de Franse staat niet in de situatie verkeerde die we in het vervolg zullen aangeven.

1. Franse eigenaardigheden

De huidige Franse houding tegenover het buitenland en de ontwikkelingen daarin zijn slechts te begrijpen tegen de achtergrond van een geohistorisch perspectief op de lange termijn. Evenals Engeland, Spanje en de rest van Atlantisch Europa, heeft Frankrijk al heel vroeg geprofiteerd van zijn beschermde ligging tegenover invasies uit het Oosten. In het Westen hebben zich stabiele staten kunnen ontwikkelen, machtig tegenover het buitenland maar ook tegenover hun eigen maatschappij. Bovendien onderscheidt Frankrijk zich van de overige 'rijken van het Westen' door de omvang van zijn grondgebied en de vroege wasdom van zijn agrarische hulpbronnen. Die begon in het midden van het Parijse bekken bij de aanvang van de middeleeuwen, verbreidde zich van daar uit en vormde de grondslag voor de staatsvorming. Dit agrarische karakter van de bronnen van de staatsmacht is terug te vinden in de opbouw van de nationale identiteit. Vandaar de kracht van wat men tot de dag van vandaag 'het territoriale pact' noemt. Die komt tot uiting in een vaak gediensstige welwillendheid tegenover de eisen van de landbouwsector.

De omvang van het grondgebied en de agrarische oorsprong van de staatsvorming hebben een belangrijk gevolg: deze staat moet bevolkt worden om hem te kunnen verdedigen. Lang wordt erin volhard de inrichting van de ruimte te laten domineren door het platteland (dat zet zich voort tot in de jaren vijftig van deze eeuw). Dit vertraagt de trek naar de steden en belemmert de groei van de grote stad die de staat niet aanmoedigt, ook al niet om een deling van de macht met sterke steden te voorkomen. Daarmee wordt de demografische groei die verstedelijking in de hand zou kunnen werken, geremd ten opzichte van de

buren in het Noorden en het Oosten die intussen zeer sterk verstedelijkt zijn. Vanaf de achttiende eeuw heeft Frankrijk een demografische achteruitgang te zien gegeven die berust op het sociologisch gewicht van miljoenen kleine grondeigenaren, die een landbouwsector met een hoog gehalte aan productie voor eigen consumptie in stand houden. In de negentiende eeuw gaat het demografisch malthusianisme gepaard met economische achteruitgang: het Franse productiesysteem verliest terrein tegenover zijn geopolitieke rivalen, Groot-Brittannië en wat bezig is Duitsland te worden. Het antwoord wordt gevonden in een beroep op immigratie en integratie. Het *ius soli*, dat de publieke opinie in Frankrijk – overigens niet ten onrechte – dikwijls in verband brengt met de humanistische en internationalistische waarden naar voren gebracht door de Franse Revolutie, vormt eveneens een pragmatische oplossing voor een probleem van militaire mankracht. Men dwingt buitenlanders Fransen te worden om ze te kunnen verplichten tot twee of drie jaar dienst voor het vaderland. De ideologische dimensie en de praktische aspecten zijn in feite diepgaand met elkaar verbonden en zijn ouder dan de democratische uitdrukking ervan in 1789. Zoals men ook in andere omstandigheden in Europa heeft gezien, kent elk rijk een tendens tot integratie van de verschillende delen van zijn grondgebied en van zijn bevolking. Dat is een noodzakelijke voorwaarde om de behaalde veroveringen ook vast te houden. De relatie van Frankrijk met zijn immigranten en zijn kolonies bouwt voort op een houding die tijdens de absolute monarchie al duidelijk opgang maakte tegenover de randprovincies.

Frankrijk was al vroeg een gestabiliseerde staat en heeft zich in buitenwaartse richting verder ontwikkeld. Men heeft vaak de nadruk gelegd op het verschil in de Franse koloniale stijl vergeleken met die van Engeland. Tegenover het Britse 'pragmatisme' was de inpassing van de Franse kolonies in de republikeinse 'mal' zeker in overeenstemming met een ideologie van 'mission civilisatrice', maar in de praktijk moeten de verschillen niet worden overdreven. Het integratie-principe heeft nooit algemeen gegolden, vooral niet in de meest dichtbevolkte gebieden. Nooit hebben de inheemse bevolkingen onverkort toegang gekregen tot het Franse burgerschap.

Daarentegen is het rijk er – uit het oogpunt van een Fransman – inderdaad in geslaagd een soort territo-

riale continuïteit met het moederland in het leven te roepen, omdat het zich in de meerderheid van de gevallen heeft gevestigd in samenlevingen zonder sterke staatsinstellingen. Uitgezonderd naar de kolonie voelde men zich in Dakar of in Abidjan toch in Frankrijk en dat gevoel leeft ook vandaag nog dankzij het gevoerde post-koloniale beleid. Het belang van de staatsactiviteiten reikte via de ondernemingen van de overheid en via de bestaande politiek-economische netwerken veel verder dan een simpele beheersing op grond van de soevereiniteit. De officiële onafhankelijkheid heeft, in francophoon Afrika meer dan elders, een groot deel van de klassieke banden tussen kolonies en moederlanden intact gelaten. 'Ze kunnen geen Frans spreken zoals iedereen!' roept kapitein Haddock graag. En het is waar dat Frankrijk zelf zich een eigen plek heeft verworven, echt verschillend van die van andere Franstalige gebieden. Ook de 'confetti' van de Départements et Territoires d'Outre-Mer (Dom-Tom) maken van die andere Franstalige wereld deel uit. Zij oefenen nog steeds een grote toeristische aantrekkingskracht op de bewoners van het moederland uit. Die bereiken het toppunt van exotisme, terwijl ze toch op de een of andere manier het gevoel houden thuis te zijn.

Over het geheel genomen zijn de betrekkingen van Frankrijk met de buitenwereld diepgaand beïnvloed door deze identiteit van een rijk met een traditie van open armen tegenover immigranten maar in de verdediging tegenover burens, vroeger vol nieuwe plannen, nu in de neergang.

2. Frankrijk en Afrika: het einde van het uitstel

De huidige Frans-Afrikaanse betrekkingen zijn een karikatuur van Frankrijks traditionele imperiale houding. Gedurende de 45 jaar die de Koude Oorlog heeft geduurd, maakte de vrees voor de agressiviteit van de Sovjet-Unie de weg vrij voor de voortzetting van de tot dan toe gangbare praktijken, uit naam van een politieke legitimering die acceptabel was voor de meerderheid van de westelijke actoren. Dat is op zichzelf niets bijzonders: in de Verenigde Staten hebben opeenvolgende regeringen eveneens imperiale praktijken gerechtvaardigd (om nog maar te zwijgen van hun interne gevolgen voor de democratie en de mensenrechten) met een beroep op hun ver-

plichtingen bij de verdediging van universele waarden. In deze periode vol ethisch mistige redeneringen is een soort rookgordijn opgetrokken waarachter alles gewoon kon blijven functioneren zoals het ook al eerder deed. De politieke onafhankelijkheid van een reeks landen in 1960-1962 en de algemene dynamiek op wereldschaal, hebben langzamerhand de vorm van het asymmetrische Frans-Afrikaanse netwerk gewijzigd. Zwak, zonder legitimiteit, ondersteund door de Franse ministeries van Ontwikkelingssamenwerking en Financiën, zijn de Afrikaanse dictators toch zelf actoren binnen het systeem geworden: sterk in hun zwakte en ook sterk dankzij de steeds meer gapende leegte die hun roofstaten rondom hen schiepen in de lokale samenlevingen. Gedurende deze periode zijn de economische stromen van aard veranderd: terwijl de producten die de Franse bedrijven uit Afrika exporteerden – vooral mineralen en landbouwproducten – relatief in waarde verminderden, werd het financiële circuit in toenemende mate Frans-Frans, hetgeen ook in de koloniale periode al voor een deel gold. Aan het onderhoud van een militair-bestuurlijk aanhangsel van de Franse staat werd een substantieel bedrag aan ontwikkelingshulp toegevoegd. Dit bedrag ging gewoonlijk gepaard met een verplichting het te besteden bij een van de Franse bedrijven gespecialiseerd in dit type activiteiten, waarvan het personeel nauwe banden onderhield met machtige kringen binnen het bestuurlijk apparaat van Frankrijk zelf. Onder deze omstandigheden heeft dit 'imperiale complex' van De Gaulle tot Mitterrand gefunctioneerd als een volmaakt gesmeerd systeem met drie paar handen aan de knoppen – drie kranen aan een leiding gevoed door de Franse schatkist – de Franse staat, Franse ondernemingen, Afrikaanse staten, ieder de ander 'dekkend' en corrumperend.

Dit spektakel heeft tot op zekere hoogte zelfs het eind van de Koude Oorlog overleefd. Nadat links in 1981 aan de macht was gekomen, heeft de nieuwe president François Mitterrand binnen enkele maanden aan de staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking Jean-Pierre Cot duidelijk gemaakt dat men de 'traditionele vriendschappen' in stand diende te houden alsof er niets gebeurd was: Cot werd terzijde geschoven. De beweging voor democratie die Afrika dooreen heeft geschud als vervolg op de revoluties in Oost-Europa is in eerste instantie behandeld

als een oppervlakte verschijnsel. Men heeft er simpelweg de les uit getrokken dat het tijd was de stijl te wijzigen waarin de steun aan de cliëntstaten werd verleend. De rede van Mitterrand in La Baule (1990) die schijnbaar de eis tot democratisering uitdrukte als voorwaarde voor de voortzetting van de Franse hulp aan Afrika, kan evengoed worden uitgelegd als een variant van de oude opvattingen. De ontwikkeling in die opvatting bestond dan hierin dat voortaan in plaats van systematische steun aan het regiem dat aan de macht was, men zich het recht had toegeëigend om de zwakte van bepaalde partijen in beschouwing te nemen en eventuele vervangers te steunen, zodat voorzichtigheidshalve de hulp tussen de twee kampen verdeeld kon worden. Dit heeft bij gelegenheid een verhoging van het geweldsniveau binnen landen tot gevolg, zoals in Congo-Brazzaville in 1997. Deze houding vormt ook een van de vertrekpunten van het drama in Ruanda: Frankrijk moedigde officieel de interetnische verzoeningspolitiek van de gematigde Hutu's aan en ging tegelijkertijd door met de vorming van de extremistische Hutu-militia's, die de volkenmoord van 1994 ontketenden.

Niettemin nadert het gangbare systeem nu zijn grenzen. Maar dat komt zeker niet door een plotselinge gewetensbeslissing van de Franse leiders. In het gebied van de Grote Meren zijn de massale geweldplegingen geen nieuwe ontwikkeling en Frankrijk had zich al sedert de onafhankelijkheid van de landen daar verplicht België bij te staan in het spel tussen de twee gemeenschappen in Ruanda en Burundi.

Drie gebeurtenissen hebben het karakter van het spel veranderd.

1. Het einde van de Koude Oorlog gaat nu eindelijk doorwerken. Hoewel dit op zichzelf niet de beweegredenen van de drie actoren in het 'imperiale complex' raakt, ontnemt het met het verdwijnen van de Russische aanwezigheid, elke rationaliteit van defensieve aard aan de traditionele Franse politiek zowel bij de westelijke geallieerden als bij de eigen publieke opinie. Het argument van het type 'als wij er niet zijn, komen zij' is weggefallen want 'zij' hebben het toneel verlaten.

2. De aanwezigheid van de humanitaire organisaties en die van de media (deze twee zijn in feite met elkaar verbonden) in die gebieden waar tot nu toe 'radiostilte' heerste, reduceert de politieke en morele afstand tussen Frankrijk en deze landen aanzienlijk.

Alles gaat goed zolang, als in Ethiopië, er geen Franse belangen in het spel zijn; alles gaat zelfs zo goed in Somalië dat de traditionele militair-diplomatieke kringen niet zien wat Frankrijk te zoeken heeft in een operatie waar het als staat niets te verdedigen heeft. Zo verwondert Jean-Pierre Chevènement (voormalig minister van defensie, socialist-patriot, lid van de regering Jospin gevormd in juni 1997 namens de *Mouvement des citoyens*) zich erover dat Frankrijk zo bijdraagt aan het openen van de deur van Afrika voor de Amerikanen. De publieke opinie ziet het humanitair ingrijpen echter als legitiem. Een belangrijk deel van de bevolking dat enkele jaren eerder rijst voor de hongerende kinderen heeft verzameld onder het genot van het liedje 'Ethiopië', gezongen door zijn favoriete sterren, kan nu moeilijk instemmen met een volledig andere benoeming van het probleem. Toen verscheidene woordvoerders in het ministerie van Buitenlandse Zaken in de zomer van 1994 de overwinning van de FPR in Ruanda niet karakteriseerden als het eind van de volkerenmoord die al verscheidene maanden geduurd had, maar als een bedreiging door de 'anglophones', werd de boodschap door de publieke opinie ijzig ontvangen en de operatie Turquoise moest schielijk opnieuw worden geformatteerd als een humanitaire missie.

3. De opeenvolgende reeks van gerechtelijke affaires betreffende corruptie, waarin de leiding van ondernemingen en politici van verscheidene richtingen betrokken worden, tast het politiek-economisch-imperiale systeem aan. De affaires zijn het gevolg van een gunstiger klimaat voor het openlijk bespreken van het morele gehalte van het Franse politieke leven. De 'affaire-Elf' waarvan de procesvoorbereidingen nog lopen, gaat een stap verder dan de gebruikelijke onthullingen. Die blijven meestal op het niveau van geruchten of van persoonlijke vermoedens van betrokkenheid van anderen. Hier wordt een hele bestaanswijze zichtbaar gemaakt en ontmanteld, waarin politieke leiders van het hoogste niveau, hoofddirecteuren van grote staatsondernemingen en Afrikaanse staatshoofden (vooral van oliestaten, maar niet alleen) deelnemen met enorme economische en politieke inzetten.

Het samenvallen van deze drie redenen ontnemt aan de 'Afrika-politiek' de status van beschermd domein, dat uiteindelijk uitsluitend door de president bestierd wordt en maakt er een binnenlands-politiek

kwestie van. Het openbare debat en de discussie over waarden maken daarbij bepaalde traditioneel ingenomen standpunten onhoudbaar.

3. In Europa: het onmogelijke dromen, het noodzakelijke overwegen

De Europese samenwerking vormt een ander domein waar de klassieke modellen aan de hand waarvan de Franse staat de werkelijkheid interpreteerde en actie ondernam, ter discussie staan.

De oorsprong van het probleem ligt op een van de belangrijkste terreinen van het Europees project: oorlog op het continent onmogelijk maken. Dat betekent in de praktijk een breuk met het fundament van de 'internationale betrekkingen' dat in Europa gedurende eeuwen heeft gegolden: de regulering van de wedijver om de beheersing van territoria tussen staten via geweld. Oorlog tussen de Europese staten uitbannen is in feite elk geopolitiek standpunt op dit niveau ontdeken van zijn inhoud. Laten we ons in herinnering roepen dat dit toekomstbeeld de Europese staten is, omdat twee wereldoorlogen hun vermogen om hun eigen geschiedenis tot stand te blijven brengen, hebben verwoest. Per slot van rekening zijn het machten van buiten geweest, de Verenigde Staten en Rusland die Europa hebben bezet, het hun wet hebben voorgeschreven en hun maatschappijen hebben gebracht tot een diepgaande herziening van hun betrekkingen met de buitenwereld. Deze ingrijpende verandering is echter niet zonder slag of stoot tot stand gekomen, in Frankrijk noch elders. Een groot aantal volken, en niet alleen hun staten, hebben terughoudend of vijandig gereageerd op diverse typen supranationale instituties als de NAVO, de WEU en zeker ook op de Europese Unie, vanwege het primaire belang van de geopolitieke soevereiniteit van hun nationale staat. Dit aspect van de soevereiniteit (het beheer van de krachtsverhoudingen met andere staten) wordt met nog meer verve verdedigd dan andere traditionele onderdelen van de staatsbemoedienissen zoals de openbare diensten of het bestuurlijke kader, want het vormt de uitdrukking van de gemeenschapsdimensie (Gemeinschaft) van het nationalisme, dat in veel landen nog zeer levend is gebleven.

In het bijzonder in het geval van de oude Britse en Franse rijken ontregelt het Europese project bovendien de bestaande kijk op de wereld, omdat het zich

in de plaats stelt van een wereldwijd perspectief dat we hierboven al hebben aangeduid. In het Franse geval wordt de geopolitieke taak van de staat in engere zin (de uitgesproken confrontatie met andere staten en blokken) in de ogen van de inwoners tenslotte nog belangrijker vanwege de vrees, duidelijk merkbaar in een deel van de massa der bevolking, dat het binnenlandse takenpakket van de staat (sterke sociale bescherming, economisch beleid met sterke staatsinvloed, een 'republikeinse' inzet om de gelijkheid tussen de burgers te verzekeren) ook nog teloor gaat. De twee voornaamste protesterende partijen, het Front National (extreem rechts) en de Communistische Partij ontwikkelen een nationalistische en anti-Europese retoriek.

Naarmate de supranationale, 'proto-federalistische' dimensie van Europa zich duidelijker aftekent, worden de tegenstellingen met een benadering van de Franse positie die de continuïteit benadrukt ('het verdedigen van de Franse belangen op het internationale toneel') steeds duidelijker. Tot zijn vertrek in 1969 kon de Gaulle nog een zekere geloofwaardigheid in stand houden met een minimalistische formule van een statenbond: 'het Europa der vaderlanden'. Dat is vervolgens steeds moeilijker geworden. Met de kreet 'Europese macht' heeft de voormalige president Valéry Giscard d'Estaing aan het begin van de jaren negentig een meer subtiel gezichtspunt vastgelegd: dankzij de wijziging van 'format' die de Europese constructie vertegenwoordigt, zouden de Franse geopolitieke doeleinden beter verdedigd kunnen worden, in een wijder kader, met meer kans op schaalvoordelen. Dit gezichtspunt heeft een zekere interne consistentie. Het is niet absurd te denken dat het onder gemeenschappelijk commando brengen van de strijdkrachten en het samenvoegen van de diplomatieke diensten, resultaten binnen bereik kan brengen die anders onbereikbaar zouden zijn. Drie elementen maken de huidige situatie echter wezenlijk verschillend van die van vroeger. Allereerst, niets wijst erop dat de gemeenschappelijke buitenlandse en veiligheidspolitiek, voorzien in het Verdrag van Maastricht, zich doelen zal stellen die ook maar enigszins vergelijkbaar zijn met die welke Frankrijk op z'n eentje, bijvoorbeeld in Afrika, de laatste tientallen jaren voor ogen heeft gehad. Integendeel – en dat is het tweede aspect – een Europese buitenlandse politiek kan, op straffe van snel verlies aan doelgerichtheid en

daarmee het toebrengen van een zware slag aan de interne samenhang binnen het continent, niet anders doen dan dezelfde boodschap aan de buitenwereld verkondigen die Europa de afgelopen periode tot zichzelf gericht heeft: vrede, rechtsstaat, het vrijwillig opgeven van de exclusieve soevereiniteit van staten, opbouw van democratische politieke systemen op zo wijd mogelijke schaal. Tenslotte is de breuk met de Franse geopolitieke traditie duidelijk in zoverre de vijanden van gisteren de op vriendschappelijke basis gestoelde partners van vandaag zijn. De steeds herhaalde verhandelingen over het 'Frans-Duitse koppel' die er vooral toe dienen de Fransen te laten denken dat Europa zal worden bestuurd door twee 'grote' landen, waaronder het hunne, verliezen aan overtuigingskracht wanneer men eveneens probeert aan te tonen dat Frankrijk zich inzet om 'Duitsland aan het Westen te binden' door het te beletten al te goede relaties met Rusland te onderhouden. Frankrijk staat zichzelf tegelijkertijd toe hetzelfde na te streven uit naam van de 'bondgenootschappen in de rug' tegen de 'centrale rijken'.

Dit klassieke spel van de intra-Europese geopolitiek (die heeft gebloeid van 1648 tot 1945) botst zo met een verhaal vol troost aan de hand waarvan Frankrijk zich kan opstellen als voortrekker van het Europees peloton tegenover de buitenwereld. Indien beide tegenstrijdige houdingen gezamenlijk kunnen voorkomen, komt dat omdat ze beide zwak zijn. Hun twijfelachtige doeltreffendheid verplicht het opnieuw opgekomen nationalistische vertoog ertoe bij herhaling van register te veranderen. Wanneer Frankrijk zich in het een of andere dossier in een geïsoleerde positie bevindt (wat van tijd tot tijd natuurlijk elke lidstaat van de Europese Unie wel eens overkomt), behoort het tot de goede toon de 'Angel-Saksen' de schuld te geven, Nederlanders en Denen inbegrepen (!), of de 'liberalen', Duitsers en Zweden inbegrepen (!!). Dit om een zekere geloofwaardigheid te geven aan het idee van een Frankrijk dat alleen staat tegenover alle andere. Dat brengt in ieder geval voor de tijd van een onderhandelingsmarathon oude beelden opnieuw tot leven.

4. Een nieuw paradigma komt moeilijk ter wereld

Om nog eenmaal het bovenstaande samen te vatten:

het Franse geopolitieke paradigma is diepgaand gestabiliseerd. Op grond van hun bevoorrechte positie als verreweg de machtigste actor kunnen de Verenigde Staten hun verhouding tot de wereld geleidelijk aanpassen. De crisis van het 'realistische' model van de Koude Oorlog dat Henry Kissinger belichaamde tot aan het begin van de jaren zeventig, is uitgemond in neo-realistische formuleringen die dominantie door dwang (geopolitiek) combineren met leiderschap gebaseerd op debat en consensus (politiek). Het begrip soft power voorgesteld door een auteur als Joseph S. Nye kan worden gezien als een vertaling van het 'idealistische' principe (in kritiek op illegitieme gewelddadige acties) in 'realistische' taal: het is niet uit tekortschietende moraliteit dat het imperiale project moet worden gestaakt, maar het moet worden beëindigd omdat het over het geheel genomen niet genoeg opbrengt. Men kan hetzelfde opmerken over de 'constructivistische' stromingen die op pragmatische en open wijze de analyse van de actoren in het 'internationale systeem' aanpakken.

De Fransen hadden uit eigen vrije wil of daartoe gedwongen, hun veiligheid, welzijn en ontwikkeling goeddeels gegrond op de macht van de staat. Ze bekeken en interpreteerden de buitenwereld met de ogen en via de gezichtspunten van de staat. Steeds hoorbaarder gekraak maakt duidelijk dat het schip overal water maakt. Vandaar een gedwongen heroriëntering, geheel verschillend van de geleidelijke Amerikaanse koersverlegging. In Frankrijk vindt men nauwelijks het soort debatten dat de onderzoekers in de Verenigde Staten voeren, behalve in de 'mondialistische' stroming binnen de 'internationale betrekkingen'. Onderzoekers als Bertrand Badie, Marie-Claude Smouts en, op een meer tweeslachtige manier Zaki Laïdi, hebben in het voetspoor van Marcel Merle de 'realistische' begrippen van Raymond Aron aan kritiek onderworpen. Naar hun oordeel is het noodzakelijk de niet-geopolitieke dimensies in beschouwing te nemen (zoals de economische, politieke en culturele aspecten van de hedendaagse wereld) en zij gaan uit van het nog betwiste idee dat de mondialisering niet slechts begrepen kan worden als een eenvoudige 'geo-economie', dat wil zeggen als de uitdrukking van de krachtsverhoudingen tussen staten via de handelsstromen. Daartegenover hebben de meeste auteurs en vooral zij die op grond van hun expertise van een land of een macro-regio de dien-

sten van de Quai d'Orsay van advies dienen, zich gehouden bij een klassieke invalshoek. Onder de meer algemeen georiënteerde auteurs ziet men zelfs een soort oprisping van oude modellen. Dit proces heeft zich in twee nogal verschillende fasen voltrokken.

De eerste viel ten tijde van de laatste periode van de Koude Oorlog, tussen 1975 en 1985. Op het schijnbare toppunt van zijn macht vertoonde de Sovjet-Unie van Breznev een hernieuwde agressiviteit, direct of via zijn satellieten, op hetzelfde moment dat de waardering voor het Sovjetcommunisme in de Westerse landen opnieuw en grootscheeps verminderde. Marie-France Garaud, die een rol in de Franse beleidsvorming heeft gespeeld (in *Géopolitique*) en de geograaf Yves Lacoste (in *Hérodote*) brengen op dat moment naar voren, dat men moet ophouden zich zand in de ogen te laten strooien: de relaties tussen staten hebben niets van doen met ideologische debatten, zij drukken eenvoudigweg de onderlinge krachtsverhoudingen uit. Daaruit volgt een zeer uitgesproken standpunt bij de eerste en een iets genuanceerder standpunt bij de tweede ten gunste van Frankrijks 'nationale belangen'.

De intellectuele beperkingen van deze stellingname waren nog maar nauwelijks vastgesteld op het moment dat de val van de Sovjet-Unie de werkelijkheid diepgaand wijzigde. Na een moment van aarzeling ziet men iets verschijnen dat men als 'retro-realisme' kan aanduiden en dat afkomstig is uit kringen rond het ministerie van Buitenlandse Zaken. Uit een reeks vergelijkbare publicaties kan men verwijzen naar *Le bel avenir de la guerre* (de schone toekomst van de oorlog), geschreven door Philippe Delmas. De titel klinkt als een zucht van verlichting: een algemene en duurzame wereldvrede zou hele delen van het staatsapparaat buiten spel hebben gezet. Gelukkig komt daar niets van terecht en nieuwe oorlogen, verschillend in voorkomen van de oude maar in de grond gelijk, zullen zich blijven voordoen. Dit type vertoog wil een definitief antwoord formuleren op de projecten die de betrekkingen tussen samenlevingen op wereldschaal van hun geopolitieke trekken willen ontdoen (inmenging op humanitaire gronden, wereldpolitiemachten, internationale gerechtshoven, gecoördineerde actie op het gebied van het milieu en de gezondheid etc.). Men kan deze stellingname op de volgende manier verstaan: in een context waarin zich tegenstrijdige tendensen

voordoen, is het voor een actor van het middenniveau zoals de Franse staat rustgevender om zich vast te klampen aan stabiele elementen die men beheerst, dan om zijn beperkte krachten te verspillen aan het najagen van hersenschimmen. Deze houding heeft het voordeel dat zij de belangen van de sector Buitenlandse Zaken behartigt, dat zij verscheidene nationalistische stromingen (in de brede zin) onder één noemer brengt en dat zij een rechtvaardiging biedt voor de resterende klassieke imperiale praktijken, die nog steeds niet geheel van de baan zijn, zoals we hebben gezien.

Het gaat niet alleen om de laatste stuiptrekking van een ten dode opgeschreven organisme. De 'terugkeer van de geopolitiek' – het idee dat de betrekkingen tussen staten de meest doelmatige ingang vormen tot begrip en als basis van handelen in de huidige wereld – is niet alleen verbreid in conservatieve kringen. De verdediging van de geopolitieke dimensie in de wereld sluit goed aan bij het idee van 'samenwerking' dat wil zeggen een ondersteuning van staat tot staat, ruimhartig verstrekt aan de voormalige koloniën. In dezelfde geest wordt de verdediging van de soevereiniteit uitsluitend op de schaal van de nationale staat door sommigen gezien als een bolwerk tegen de kapitalistische mondialisering, de verwoester van de sociale verbanden. Daarentegen wordt een nadruk op open grenzen voor migranten uit het voormalige rijk, het klassieke standpunt in de geschiedenis van de Franse staat zoals we hebben gezien, nu voorgesteld als een typisch standpunt van progressieven, 'internationalistisch' en bedoeld om de schuld van Frankrijk aan de 'koloniale volken' af te lossen. Zo bestaat er een 'geopolitiek van links' die de voorkeur geeft aan de vorming van een welwillend ingesteld rijk nu de tijden van de oude veroveringsstaat voorbij zijn.

Tegenover deze opvattingen kunnen de federalistische, pro-Europese stromingen de verdediging van Europese belangen (evenals de Europese constructie in zijn geheel) alleen beschouwen als een eerste stap op het niveau van het werelddeel op weg naar het wereldniveau, om de wereld tot een politieke wereld te maken en de geopolitiek achter zich te laten. Voor hen heeft de Europese geopolitieke staat geen object, want behalve de grote moeilijkheid om hem op te bouwen zonder hulp van mobiliserende mythen en gemeenschapsloyaliteiten, vertegenwoordigt hij nauwelijks een vitaal belang. In feite kent Europa geen

reële bedreiging van buiten in de klassieke betekenis van het woord. De handelspolitieke onderhandelings met de Verenigde Staten en Japan zijn niet van die orde. Zij worden gevoerd uit naam van codes en conventies met een universalistische strekking, waarbinnen men moet argumenteren in de arena van de Wereld Handels Organisatie of elders, om te kunnen hopen op winst. Het terrorisme blijkt iedere keer opnieuw verbonden met een bilateraal probleem en niet met een algemene vijandigheid tegen Europa. De geopolitieke wereldstaat heeft geen zin, omdat bij afwezigheid van agressieve buitenaardse volken, de wereld geen vijand kent. De utopie van een wereldregering voorzien van een politie- en justitieapparaat, maar niet van een leger, tekent zich onmiskenbaar af als eindpunt van de federale logica. Het lijkt eenvoudig dit standpunt in naam van het 'realisme' buiten beschouwing te laten, maar de politieke wereldproblemen (ontwikkeling, arbeidsverdeling, gezondheid, milieu ...) lijken steeds dringender en in afnemende mate stuurbaar op andere schalen dan die van de wereld zelf. Hoewel het debat hierover slechts in beperkte kring plaatsvindt, behoort het daarom nog niet snel te worden gesloten. Vanwege zijn zwakke aanwezigheid op het terrein van de 'internationale betrekkingen' is Europa in feite niet in de meest ongunstige positie voor de gedachtevorming over deze kwesties of voor het doen van praktische suggesties betreffende de post-imperiale organisatie van de wereld. Ook beschikt het over mogelijkheden om de rest van de wereld te laten profiteren van de supranationale bestuursvormen waarmee het zelf bij de constructie van de Europese Unie ervaring heeft opgedaan. Ook Frankrijk kan in dit perspectief zijn kundigheden opgedaan binnen zijn oude cultuur van 'grootmacht' en de kwaliteit van zijn universalistische inzet, lang gemaskeerd door imperiale neigingen, ten dienste stellen van een vernieuwd perspectief op de relaties tussen maatschappijen.

De tijd is voorbij dat enkele tientallen manschappen voorzien van lichte gevechtswagens in enkele uren een heel land (in de Sahel) konden heroveren en zich tegelijkertijd konden tooien met het aura van verdediger van de 'positie van Frankrijk' en 'de vrije wereld'. De traditionele Franse geopolitiek lijdt vandaag de dag aan een niet te helen kwaal: er is geen hoop dat zij opnieuw 'dynamisch' zal worden, dat wil zeggen meer zal zijn dan een vertoog. Het ondergaan

van de feitelijke geopolitieke verzwakking van Frankrijk of het actief verwerpen van het geopolitieke paradigma zelf, dat zijn de termen van een alternatief waarin de Franse maatschappij zijn keuze nog moet bepalen.

Enkele recente Franstalige referenties:

Badie, B., 1995, *La fin des territoires*. Paris: Fayard.

Badie, B. & M. Smouts, 1995, *Le retournement du monde*. 2e ed. Paris: Presses de Sciences Po/Dalloz.

Cohen, E., 1996, *La tentation hexagonale, La souveraineté à l'épreuve de la mondialisation*. Paris: Fayard.

Durand, M., J. Lévy & D. Retaillé, 1993, *Le monde: espaces et systèmes*. 2e ed. Paris: Presses de Sciences Po/Dalloz.

Delmas, P., 1995, *Le bel avenir de la guerre*. Paris: Gallimard.

Laïdi, Z., 1994, *Un monde privé de sens*. Paris: Fayard.

Lévy, J., 1996, *Le monde pour Cité*. Paris: Hachette.

Nye, J.S., *Bound to lead: the changing nature of American power*. New York: Basic Books, 1990.

Raffestin, C., 1995, *Géopolitique et histoire*. Lausanne: Payot.

Retaillé, D., 1997, *Le monde du géographe*. Paris: Presses de Sciences Po.

Tijdschriften: *Géopolitique*; *Hérodote*.